

Ladislav Heka

(Institut za komparativno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Segedinu, Mađarska)

HRVATSKO-UGARSKI ODNOSI OD SREDNJEGA VIJEKA DO NAGODBE IZ 1868. S POSEBNIM OSVRTOM NA PITANJE SLAVONIJE

UDK 94(497.5:439)“1102/1918”

Pregledni rad

Primljeno: 15. 1. 2008.

Rad prikazuje početak i razvoj hrvatsko-ugarskih odnosa od nastanka državne zajednice 1102. pa sve do njezina kraja 1918. Pitanje Slavonije bilo je od velikoga značenja u odnosima između dvaju naroda, napose nakon 1745. kada je Marija Terezija obnovila Virovitičku, Požešku i Srijemsku županiju te ih je stavila pod ingerenciju Hrvatskog sabora i bana. Konačno rješenje pitanja statusa ovih triju županija riješeno je Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine kada su Mađari „u znak kompromisa” prihvatili da one ostanu u sastavu Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ključne riječi: Hrvatsko-ugarska državna zajednica, „hrvatsko pitanje”, Slavonija, „Donja Slavonija”, Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, Hrvatski i Ugarski kraljevski odbori, Hrvatsko-ugarska nagodba.

Hrvatska je od 1102. do 1918. bila u državnoj zajednici s Ugarskom pa su tako hrvatska povijest i pravo dijelovi mađarske državno-pravne povijesti, što, dakako, vrijedi i obratno.¹ Premda su o povijesnim i pravnim aspektima te državne zajednice ispisane brojne stranice, one su velikim dijelom bile inspirirane političkim motivima, ali se protekom gotovo jednoga stoljeća (naime, već početkom 20. stoljeća su se urušili njeni temelji) može izvršiti objektivna analiza ugarsko-hrvatskih odnosa.² Jedno od najspornijih pitanja hrvatske i mađarske historiografije svakako je ono koje se odnosi na politički i pravni status Slavonije.

¹ U mađarskom jeziku nema distinkcije između pojmova Ugarska i Mađarska, nego postoji samo Magyarország. Katkad se Ugarska ili „zemlje ugarske krune“ obilježavaju izrazom „zemlje krune svetog Stjepana“ (*Szent István koronájának országa*).

² Vidi Lujo Margetić: Odnosi Hrvata i Mađara u ranije doba (u povodu 900. obljetnice hrvatskog priznanja ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja). *Starine HAZU* 63, Zagreb, 2005., str. 1-90.

Prve veze između ugarskih i hrvatskih vladara vezuju se uz kralja Svetoslava (997-1000) i njegovu braću Krešimira III. i Gojslava koji su ga zbacili s prijestolja. Borbu za prijestolje iskoristio je mletački dužd Petar Orseolo II. (991-1009) te je osvojio dalmatinske gradove i otoke, a potom je uzeo naslov „dux Dalmatiae”. Dužd je sklopio savez sa Svetoslavom koji mu je kao „taoca” povjerio sina Stjepana (vjerojatnije je pretpostaviti da je time spasio život sinu kao potencijalnom pretendentu na kraljevski naslov). Petar Orseolo se s mladim Stjepanom vratio u Veneciju. Hrvatskom su u to vrijeme vladali Krešimir III. (1000-1035) i Gojslav (1000-1020) koji su stalno ratovali s Venecijom, pa tako i s rođacima mletačkoga dužda, vladarima Ugarske i Bizanta. Jedan od najpoznatijih mađarskih medijevista Gyula Kristó pretpostavljao je da se početak hrvatsko-ugarskih rodbinskih veza može tražiti u navodnim zarukama (oko 1020.) između kćeri kralja Krešimira III. i kraljevića Svetog Emerika (Imre), sina kralja Svetoga Stjepana.³ Ako je doista došlo do tih zaruka, one su za cilj imale pomirenje i miran suživot među susjedima. No, i u slučaju da ta pretpostavka nije točna, ipak se početak veza između hrvatskih i ugarskih kraljevskih kuća treba tražiti u ovom razdoblju.

Naime, Svetoslavov sin Stjepan koji se 1008. oženio Hicelom, kćeri Petra Orseola, nedugo potom bio je primoran potražiti zaštitu na dvoru ugarskoga kralja Svetoga Stjepana, koji je 1027. zauzeo područje između Drave i Save.⁴ Taj teritorij isprave ugarske dvorske kancelarije spominju pod imenom Slavonija (*Sclavonia banatus vel ducatus, Szlavónia*)⁵ i vjerojatno ga je ugarski kralj dao na upravljanje Stjepanu i njegovim nasljednicima.⁶ Po svemu sudeći je jedan od njih bio i kasniji kralj Dmitar Zvonimir, koji je doista pretendirao na hrvatsko prijestolje, pa je uz potporu ugarskoga dvora kao slavonski ban oko 1066. dobio naslov *dux* Hrvatskoga Kraljevstva. Držim prihvatljivim mišljenje da je Zvonimir ponudio priključenje Slavonije Hrvatskoj u zamjenu za imenovanje knezom.⁷ Ta ponuda je svakako odgovarala kralju Petru Krešimiru IV. jer mu je s jedne strane donijela teritorijalno proširenje, a s druge strane mir na granicama, budući da mu je slavonski ban s mađarskim zaleđem bio potencijalno opasan protivnik. Kako Petar Kre-

³ Gyula Kristó: A magyar-horvát perszónálunió kialakulása. *Tiszatáj* 10, Szeged, 2002. str. 40. Profesor Kristó je nedugo nakon objelodanjivanja narečene studije umro, pa ova teza nije razrađena. Inače sveti Emerik se zavjetovao na nevinost i časti se kao svetac koji je ostao vjeran svome zavjetu.

⁴ László Heka: A magyar-horvát államközösség alkotmány - és jogtörténete. Bába Kiadó. Szeged, 2004. 24.

⁵ László Heka: Adalékok Horvátország 1526 előtti alkotmánytörténetéhez, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica*, Tomus LII, Fasciculus 4., 6-7.

⁶ Već spomenute možebitne zaruke između Krešimirove kćeri i Svetoga Emerika mogle su imati za cilj i sprječavanje davanja potpore ugarskoga kralja Stjepanovim pretenzijama na hrvatsko prijestolje.

⁷ Dotadašnji *dux* Stjepan II. se u ispravama zadnji puta spominje 1066., dok ga se u ispravama iz 1078. navodi kao „*bivšega dux-a*”.

šimir IV. nije imao muškoga potomka, to je ovo imenovanje označavalo i Zvonimirovo nastojanje da si priskrbi prijestolje. Od 1070. se u ispravama uz kraljevo ime redovno spominje ban Zvonimir, koji je nakon smrti Petra Krešimira IV. na saboru održanom 1075. izabran za hrvatskoga kralja. Dakle, on nije stekao kraljevski naslov ni po pravu prvorođenstva (primogenitura), niti seniorata, već izborom.

Hrvatski i mađarski znanstvenici ne slažu se oko toga pod čijom se jurisdikcijom nalazilo područje između Drave i Save (srednjovjekovna Slavonija) u 10. i 11. stoljeću. Ferdo Šišić i njegovi sljedbenici zastupali su mišljenje da je kralj Tomislav imao vlast nad najvećim dijelom područja naseljenih Hrvatima. Nasuprot tomu, mađarski povjesničari (na pr. Gyula Kristó, Bálint Hóman i János Karácsonyi) bili su na stajalištu da u rečenom razdoblju područje između Drave i Save nije pripadalo ni Hrvatskoj, ni Mađarskoj.⁸ Gyula Kristó je tu tvrdnju potkrijepio činjenicom da hrvatski i mađarski izvori „šute” o ovome području u navedenom razdoblju. Po njegovu mišljenju neprijeporno slavenske (hrvatske) županije u Slavoniji prije upućuju na etnički sastav pučanstva, nego na hrvatsku vlast nad teritorijem.⁹

Brojne činjenice ukazuju na to da su i hrvatski i ugarski vladari pretendirali na područje između Drave i Save, ali do konca 11. stoljeća tamo nisu uspjeli učvrstiti svoju vlast, bilo zbog toga što je ona kratko trajala ili zbog toga što je bila slaba. Na taj se način može objasniti činjenica da ni hrvatsko niti mađarsko ime tada nije ostavilo dublji trag u Slavoniji. Povjesničari su ovo područje spominjali pod imenom „*Pannonia Savia*”, a njegove stanovnike kao „*Slavi Savienses*”.¹⁰ Nada Klaić nije isključivala čak ni mogućnost da tada na području između Drave i Save nije bilo vladara, pa otuda ono nije imalo ni ime, nego su ga sami stanovnici (ili zbog stanovnika) nazvali Slavonijom.¹¹

Povijesne činjenice govore da je tijekom vladanja Svetoga Ladislava to područje potpadalo pod ugarski pravni sustav. U mađarskoj historiografiji se spominje da je ugarski kralj (Sveti) Ladislav I. slavonske županije preuredio prema mađarskom modelu, a osim toga je utemeljio Zagrebačku biskupiju, koju je stavio pod jurisdikciju nadbiskupije u Kaloči (Kalocsa).¹² „Relativna

⁸ Gyula Kristó: *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979., 85; Usp. Bálint Hóman: A zágrábi püspökség alapítási éve, *Turul*, 1910, 111-112. p.; Usp. János Karácsonyi: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. *Értekezletek a történelmi tudományok köréből*. XXIV. köt, 2. sz. Budapest, 1916. 5-11.

⁹ Gyula Kristó: *A feudális széttagolódás Magyarországon*, 85.

¹⁰ Vidi opširnije Imre Palugyay: *A kapcsolt részek (Slavonia-Croatia) történelmi – s jog – viszonyai Magyarországhoz*. Pozsony, 1863.

¹¹ Nada Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Manualia Universitatis Studiorum Zagradiensis, Školska knjiga, Zagreb, 1975, 88-89.

¹² Županije su bile: Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Virovitička i Dubička). Vidi. László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. rész (1848-ig)*. JATE Press, Szeged, 2000. 48.

autonomija ali i ustavno jedinstvo Slavonije s Ugarskom” očitovali su se kroz institut „mladog kralja”, odnosno hercega, kao prijestolonasljednika koji je samostalno vladao Slavonijom (na pr. Bela IV. između 1220 i 1226., Koloman između 1226. i 1241., Stjepan 1246., te Bela između 1261. i 1269. godine).¹³ Glede područja Hrvatske i Dalmacije, mađarski pravni povjesničari drže da je njihov odnos s Ugarskom u razdoblju do 1526. i pogibije kralja Ludovika II. bio najbliži onomu što se naziva personalnom unijom, dakle da ih je povezivala osoba zajedničkoga kralja.¹⁴

Do čvršće povezanosti između Hrvatske i Slavonije došlo je u vrijeme kralja Sigismunda Luksemburgovca i provale Turaka.¹⁵ Tomu je pridonijela praksa imenovanja jednoga hrvatsko-slavonskog bana, umjesto ranija dva ili čak tri, te znatno smanjivanje hrvatskoga državnog područja nakon što je Dalmacija definitivno potpala pod Mletačku Republiku, a Turska zauzela tzv. Tursku Hrvatsku. Prodor Turaka uvjetovao je postupno preseljenje hrvatskoga plemstva, ali i organa vlasti na područje između Drave i Save te je ono postalo središte političke i upravne vlasti. Umjesto naziva Slavonija, za područje Zagrebačke županije već se u 16. stoljeću počeo rabiti naziv Hrvatska, koji se kasnije proširio i na Varaždinsku te Križevačku županiju. Tijekom istoga stoljeća došlo je do znatnih promjena u hrvatskim zemljama, budući da je na skoro trećini hrvatskog etničkog prostora ustrojena Vojna krajina iz koje se veliki dio domicilnoga stanovništva iselio, a u nju su doseljeni graničari iz zemalja pod turskom vlašću. Znatna dio pučanstva odselio je na područje današnje zapadne Mađarske, gdje su ti preseljenici i nadalje ostali kmetovi ugarskih velikaša, napose Nádasdyjevih, Battyányevih i Erdődyjevih, na čijim su hrvatskim imanjima radili do tada.¹⁶

Poslije oslobođanja od Turaka, jedan dio hrvatskog teritorija ostao je u sastavu Bosne i Hercegovine (s vremenom je prestalo korištenje naziva *Turska Hrvatska*), a kraljica i carica Marija Terezija je 1745. godine obnovila Virovitičku, Požešku i Srijemsku županiju te ih je stavila pod ingerenciju Hrvatskog sabora i bana.¹⁷ Uslijed ovih promjena je srednjovjekovna Slavonija postala

¹³ Barna Mezey ured.: *Magyar alkotmánytörténet*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék szerzői munkaközössége. Budapest, 1995, 67.

¹⁴ Ibid. 66.

¹⁵ Vidi Lujo Margetić: Srednjovjekovna Slavonija do osnivanja zagrebačke biskupije. *Vjesnik HAZU*, 1-3/1995. str. 51-59.

¹⁶ U Ugarskoj su novopridošli žitelji isprva popisivani po svojim prezimenima uz koje se dodavao pridjevak Hrvat (Horváth) kao oznaka njihova podrijetla. Postupno je plemstvo zadržalo samo izvorno prezime (Festetich, Grassalkovich, Keglevich, Kollonich, Patachich itd), a odbacilo pridjevak Horvat, dok su pučani „izgubili“ izvorno prezime, te su popisivani pod novim „prezimenom“ Horvat (Horváth) koje je danas jedno od najčešćih prezimena u Mađarskoj, Hrvatskoj, Slovačkoj i Sloveniji.

¹⁷ Vidi Lujo Margetić: Neke napomene o hrvatsko-ugarskom pravu, *Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb*, 53 (5), Zagreb, 2003., str. 1091-1114.

Hrvatska, a novoobnovljene županije su dobile naziv Slavonija. Budući da su u Vojnoj krajini vlast obnašali uglavnom austrijski časnici koji nisu poznavali domaće prilike, to su oni prihvatili nove nazive, isto kao i bečka administracija. Međutim, tomu su se žestoko usprotivili Mađari, koji su Požešku, Virovitičku, Srijemsku i Vukovarsku županiju smatrali svojim povijesnim teritorijem te su je prozvali „Donjom Slavonijom” (*Alsó-Szlavónia*), razlikujući je od „Gornje Slavonije” (odnosno Hrvatske).¹⁸

Godine 1751. je na Požunskom saboru dožupan Virovitičke županije Antun Špišić Japranski predložio da tri slavonske županije i dalje šalju svoje poklisare i na Ugarski sabor, kao što su to činile i mađarske županije. Pozivao se na to da su tri županije i inače ustrojene po modelu mađarskih županija te da i porez plaćaju kao u Ugarskoj. Na koncu je Zakonski članak br. 1751:XXIII. odredio da „*Srijemska, Virovitička i Požeška županija budu pozivane na sjednice Ugarskog sabora i da imaju pravo glasa, a inače ostaju pod jurisdikcijom hrvatskoga bana i ugarske krune*”.¹⁹ Taj je zakon privremeno riješio pitanje pravnoga statusa Slavonije, ali je ono obnovljeno tijekom ustavnopravnoga spora između 1790. i 1848. godine.

JAVNOPRAVNI PRIJEPOR

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća hrvatski i mađarski političari i znanstvenici vodili su žestoku raspravu o državnopravnom odnosu Hrvatske i Ugarske, točnije o tomu kako je nastala državna zajednica između dvaju naroda. Jedan dio mađarskih autora (János Karácsonyi, Gyula Pauler i István Horvát) tvrdio je da je kralj Koloman oružjem osvojio Hrvatsku koja je time izgubila državnost, te je postala „podčinjenim dijelom” (*pars subjecta*) Ugarske.²⁰ Nasuprot tome stajalištu iskristaliziralo se mišljenje hrvatskih autora o postojanju dokumenta *Pacta conventa* (*Qualiter*), kao sporazuma sklopljenog između hrvatskoga plemstva i kralja Kolomana, nakon kojega se ugarski kralj u Biogradu na Moru (*Belgradi ad mare, Belgradi supra mare*) okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Zastupnici ovoga gledišta tvrdili su da su Hrvatska i Mađarska stoga bile u personalnoj uniji, jer je dvije države povezivao samo zajednički kralj. Dakle, Hrvatska je sačuvala svoju državnost i nacionalnu samobitnost i nakon 1102. Takvo stajalište o *Pacta conventa* i njihovu vjerodostojnost zastupali su Eugen Kvaternik, Tadija Smičiklas, Franjo Rački, Vjekoslav Klaić te još neki značajni hrvatski povjesničari i pravni povjesničari,

¹⁸ László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet II. rész (1848-tól 1918.ig)*, JATE Press, Szeged, 2004. 10.

¹⁹ Usp. Zabilješke uz Zak. članak 1848:V. br. 73-75. *Magyar Törvénytár, 1740-1835. évi törvények. Mária Terézia 1751. évi decretuma /III./*, 85.

²⁰ Vidi S. Horvát: *Über Kroatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarns wirklicher Theil*, Leipzig. 1844. Citira ga Ferdo Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Zagreb, 1953, 38.

kao primjerice Marko Kostrenčić,²¹ Ferdo Čulinović,²² odnosno Oleg Mandić.²³ Marko Kostrenčić je bio mišljenja da je “*Qualiter isprava iz 14. stoljeća, koja govori o događajima iz 1102. godine*”.²⁴ On je u tome dokumentu u prvom redu vidio feudalni pakt između mađarskog kralja kao *seniora* i glavara dvanaest plemena kao njegovih vazala.

Bilo je ipak hrvatskih (Nada Klaić)²⁵ i slovenskih (Ljudmil Hauptmann²⁶ i Bogo Grafenauer²⁷) znanstvenika koji su dvojili o vjerodostojnosti *Pacta conventa*. Mišljenja sam da sadržaj ove isprave odražava tadašnji položaj Hrvatske, ali teško je prihvatiti stajalište da se radi o međunarodnom ugovoru ili državnopravnoj ispravi.²⁸ Nada Klaić je zastupala gledište da je ta isprava imala za cilj dokazati da je hrvatsko niže plemstvo starije nego što je doista bilo. Tvrdila je da je institut dvanaest hrvatskih plemićkih plemena (*nobiles duodecim generacionum regni Croatiae*) nastao tek oko 1350. pa je isključila mogućnost da je postojao već 1102. Naime, vlast Arpadovića, a zatim i Anžuvina, u Hrvatskoj se (za razliku od srednjovjekovne Slavonije) definitivno učvrstila tek u 14. stoljeću, pa je prof. Klaić držala da je tada nastalo i hrvatsko niže plemstvo.²⁹ Postoji i mišljenje da su ugarski kraljevi Sveti Ladislav i Koloman pretendirali na hrvatsko prijestolje pozivajući se na svoje nasljedno pravo. Naime, nakon smrti Stjepana, zadnjega Trpimirovića, Sveti Ladislav (brat Zvonimirove udovice Jelene), doista je bio najbliži srodnik hrvatske kraljice, pa su ga u Hrvatsku pozvali neki velikaši iz Dalmacije kao legalnog pretendenta na prijestolje. To mišljenje su s hrvatske strane zastupali Ferdo Šišić, Iso Kršnjavi, donekle Vjekoslav Klaić i Nada Klaić, a od mađarskih autora su tom mišljenju bili bliski László Szalay³⁰ i Bálint

²¹ Marko Kostrenčić: *Nacr historije hrvatske države i hrvatskog prava*. I. svezak. Universitas Studiorum Zagradiensis. Zagreb, 1956. 13.

²² Ferdo Čulinović n. dj. 38-39.

²³ Oleg Mandić: “*Pacta Conventa*” i “*dvanaest*” hrvatskih bratstava. *Historijski zbornik*, Zagreb, 1958-59. od 165.

²⁴ Marko Kostrenčić n. dj. 149.

²⁵ Nada Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb, 1974. 32-33, 73-81.

²⁶ Vidi Ljudmil Hauptmann: *Hrvatsko praplemstvo*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, Rasprave. I. sv. 1950.

²⁷ Bogo Grafenauer: Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovenskih narodov. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, XVIII. sv., od 201.

²⁸ Vidi László Heka: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. rész (1848-ig)*. JATE Press. Szeged, 2000. 45.

²⁹ Nada Klaić n. dj. 74; Usp. Heka László: *Adalékok Horvátország 1526 előtti alkotmánytörténetéhez*. 19; Usp. Heka László: Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica*, Tomus LIV, Fasciculus 9, Szeged, 1998. 5.

³⁰ Vidi László Szalay: *A horvát kérdéshez*, Pest, 1861.

Hóman. Ovaj potonji je smatrao da je Koloman u Hrvatsku došao s velikom vojskom, ali ne kao osvajač, nego kao pretendent na nasljedstvo, a to pravo mu je priznao i papa. Zbog toga se Koloman okrunio „*weil diese Krönung am besten und verständlichsten die Gesetzmässigkeit seiner Regierung und die tatsächliche Besitzergreifung seines Landes und seiner königlichen Rechte dokumentierte.*“³¹ Ovo gledište i sam držim vjerojatnim, uz opasku da su oba mađarska kralja svoje nasljedno pravo ostvarila oružjem.³² Autori mađarskog udžbenika iz pravne povijesti A. Csizmadia, K. Kovács i L. Asztalos iznijeli su stajalište da je kralj Sveti Ladislav „došao s vojskom u Hrvatsku pomoći svojoj sestri Jeleni (Ilona), udovici kralja Zvonimira, a kada se pojavio u Hrvatskoj i Slavoniji, tamošnji su ga velikaši priznali za kralja. Koloman je krunidbom za hrvatskoga kralja dobio priznanje svoje vlasti od Hrvata, a zatim je osvojio i dalmatinske gradove koji su mu se obratili tražeći zaštitu. Tako nastali odnos između mađarskoga kralja i Hrvata bio je tijekom cijeloga srednjega vijeka gotovo neosporen.“³³

Za javnopravnu raspravu bitna je i povelja Hrvatskog sabora izdana povodom izbora kralja Ferdinanda I. Habsburgovca na Cetinskom saboru 1. siječnja 1527., u kojoj se navodi da „nigdje nema traga o tomu da je bilo koji vladar silom porobio Hrvatsku, nego se poslije smrti svojega zadnjega kralja Zvonimira Hrvatsko Kraljevstvo dragovoljno priključilo ugarskoj Svetoj kruni, a potom kralju iz dinastije Habsburgovaca“.³⁴

Prije Hrvatsko-ugarske nagodbe ni jedan zakon nije definirao odnos između dviju zemalja pa je stoga vrijedno osvrnuti se kako je Hrvatska titulirana u poveljama ili u zborniku zakona (*Corpus Juris Hungarici*).³⁵ Naime, kroz povijest su korišteni termini *partes subjectae* (podložne zemlje), *pars (partes) adnexae* (pripojene zemlje) te *socia regna* (pridružene kraljevine). Isprva je u Ugarskoj korišten termin *partes subjectae*, koji je koncem 16. stoljeća zamijenjen izrazom *partes adnexae*. Ovaj potonji pojam u ispravama

³¹ Bálint Hóman: *Geschichte des ungarischen Mittelalters, B. I. Von den ältesten Zeiten bis zum ende des XII. Jh.*, Berlin, 1940. Citira Nada Klaić n. dj. 513.

³² László Heka: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*. Szeged, 2001, 144.

³³ Csizmadia A. – Kovács K. – Asztalos L.: *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, 1986, 50.

³⁴ „*Noverit maiestas vestra, quod inveniri non potest ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam ultimi regis Zwonymer dicti felicis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc, nunc erga maiestatem vestram*“. Vidi Deér József: *A magyar–horvát államközösség kezdetei*, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, Budapest, 1931, 33. Usp. Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1974. str. 287-288. Izvornik se čuva u bečkom Državnom arhivu. Vidi Ferdo Šišić: *Saborski spisi*. Zagreb, I., 99.

³⁵ Puni naziv je bio Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, a kolokvijalno su se rabili nazivi Hrvatska i Slavonija, Banska Hrvatska, Hrvatska, Trojednica i Civilna Hrvatska (za Bansku Hrvatsku do sjedinjenja Vojne krajine). Dalmacija je unatoč zadržavanju imena u nazivu Trojednice bila dio austrijske polovice Monarhije.

prvi put susrećemo u Bečkom miru iz 1606. gdje se u 9. i 10. točki Hrvatska spominje kao „pripojene zemlje” (*partes adnexae*), koji termin od 1625. postaje službeni i općeprihvaćen.³⁶ Od sklapanja nagodbe iz 1868. u Ugarskoj je udomaćen naziv „združene države” (*socia regna*), s time da su Mađari izbjegavali koristiti pojam Trojedna Kraljevina, odnosno uopće nisu nazivali Hrvatsku „kraljevinom”.

„HRVATSKO PITANJE”

Nakon ponovnog uspostavljanja ustavnog života u Ugarskoj i Hrvatskoj, 1790. je održan Požunski sabor na kojem je započeo javnopravni prijedpor između Hrvata i Mađara koji se u Mađarskoj obično naziva „hrvatsko pitanje”. Naime, iznošenjem prijedloga za uvođenjem mađarskoga jezika umjesto službenog latinskog, u Donjem domu Ugarskoga parlamenta došlo je 11. lipnja 1790. do žestoke rasprave u kojoj su hrvatski poklisari (*ablegatione regni Croatiae*) otklonili svaku mogućnost pristanka na takav prijedlog. Franjo Bedeković je u odgovoru protestantskom svećeniku Józsefu Keresztesu rekao kako Hrvati „ne mogu prihvatiti mađarski jezik, jer je hrvatski narod jednako radikaln kao mađarski, te bi bila velika sramota kada bi s vremenom izgubivši svoj jezik, Hrvati prestali biti zaseban narod i postali mađarske sluge”.³⁷ Hrvatski ban Ivan Erdődy (Erdődy János) je u inicijativi mađarskih poklisara vidio povredu javnoga prava Hrvatske te je tom prigodom izjavio da „time jedna država želi drugoj nametnuti zakone”.³⁸

Time započeti javnopravni spor odužio se do 1848. godine. Do 1811. je, osim pitanja jezika, glavni predmet prijepora bila porezna politika (naime ranije pravo Hrvatske i Slavonije na plaćanje polovine poreza), ali se od 1807. pojavilo i pitanje statusa Rijeke. Zakonski članak 1807: 4. odredio je da Rijeka pripada Ugarskom kraljevstvu, na što je Hrvatski sabor, odgovarajući na ovaj zakonski članak, 1808. godine donio zaključak u kojemu se ističe da je grad Rijeka integralni dio Hrvatske te zbog toga riječki guverner u Saboru ima mjesto i pravo glasa neposredno iza velikih župana, a gradski poklisari imaju mjesto i pravo glasa među poklisarima kraljevskih gradova.³⁹ Taj zaključak je kralj Franjo I. sankcionirao 19. kolovoza iste godine. Od 1815. punih deset godina opet nije bilo parlamentarnoga života, koji je obnovljen tek 1825. Uoči zasjedanja Ugarskoga sabora, u Zagrebu je Hrvatski

³⁶ Ladislav Heka: Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* vol. 28. br. 2. (1991), str. 897-1440.

³⁷ József Keresztesi: *Magyarország polgári és egyházi közteltéből a XVIII-dik század végén*. Budapest, 1882. 255.

³⁸ Rečenica „*Regnum regno non praescribit leges*” vjerojatno je ovdje izrečena, premda se pripisuje Tomi Erdődyju (Erdődy Tamás), koji je bio hrvatski ban u dva navrata (1584.-1595. i 1608.-1614. godine).

³⁹ *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar 1740–1835. évi törvénycikkek*, 340-341.

sabor izabrao poklisare za državni sabor. To su bili Stjepan Ožegović i Antun Kukuljević u donjem domu, te Herman Bužan u gornjem domu. Oni su dobili instrukcije da se zauzmu za sjedinjenje Dalmacije i Vojne krajine s Hrvatskom te da postignu povezivanje poreznog sustava triju slavonskih županija u jedinstveni sustav s hrvatskim županijama, budući da se sve one nalaze pod banskom upravom. Od toga saborskog zasjedanja Hrvati su se redovno, prigodom svakoga prijepora s Mađarima, obraćali Bečkom dvoru kako bi ovaj arbitrirao. Hrvatsko stajalište je bilo da Trojedna kraljevina nije podložna Ugarskoj, nego samo Svetoj kruni i njezinu nositelju, pa je sukladno tomu jedino kralj mjerodavan odlučiti o prijepornim pitanjima.

Na zasjedanju od 1825. do 1827. iskristaliziralo se i mađarsko stajalište o „Hrvatskom pitanju” koje je polazilo od toga da su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija zemlje (pokrajine) pridružene Ugarskoj, koje glede nutarnjih pitanja imaju autonomiju, ali su obvezne poštovati zakone donesene na Ugarskom saboru. Prijepori su se iz parlamenta preselili na stupce tadašnjih novina, ali su izdavane i posebne prigodne publikacije na jednoj, odnosno drugoj strani.⁴⁰ Na saborskom zasjedanju 1830, osim pitanja službenog jezika te statusa Slavonije i Rijeke pojavilo se i tzv. protestantsko pitanje. Naime, u Hrvatskoj je sukladno municipalnim pravima katolička vjeroispovijesti bila jedina zakonita, pa dakle protestanti nisu mogli steći pravo vlasništva u Hrvatskoj i Slavoniji niti su mogli obnašati javne funkcije i službe.⁴¹ Ugarski su poklisari tražili da se zakonski članak 1791:26. proširi i na Hrvatsku i Slavoniju, budući da razdoblje liberalizma „zahtijeva” prihvaćanje protestantske vjeroispovijesti kao jednakopravne. Hrvati su, međutim, ostali dosljedni svojim municipalnim pravima, koja su, među inim, predviđala da se zakoni koje su dvije države zajedno usvojile mogu ukinuti samo sporazumno voljom obiju strana.⁴² Na tome se zasjedanju Ugarskog sabora prvi put dogodilo da su poklisari dviju slavonskih županija (Virovitičke i Srijemske) glasovali protiv hrvatskih prijedloga. Te su dvije županije u pitanju vjeroispovijesti stale na mađarsku stranu (za davanje prava protestantima), dok je Požeška županija glasovala kao i ostatak Hrvatske.

⁴⁰ Od sredine 19. do početka 20. stoljeća vođena je rasprava između eminentnih hrvatskih i mađarskih povjesničara o tome kako i s kojim pravnim naslovom su ugarski kraljevi Sveti Ladislav i Koloman zasjeli na hrvatsko prijestolje. Polemizirali su međusobno Vjekoslav Klaić i Frigyes Pesty, Izidor Kršnjavi i Gyula Pauler, te Ferdo Šišić i János Karácsonyi. U ovu potonju polemiku su se na Šišićevoj strani uključili i Rudolf Horvat te Nikola Tomašić.

⁴¹ Vidi Zak. članak 1741:XLVI. *Magyar Törvénytár. 1740-1835. évi törvénycikkek. Mária Terézia 1741. évi decretuma.* I. 45 i 47. Usp. Zak. članak 1687:XXXIII., Zak. članak 1715:XXX. i CXXV., Zak. članak 1790:XXVI. Na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe (Zak. članak I. iz 1868.) vjersko pitanje je određeno kao unutarnje pitanje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

⁴² Dalibor Čepulo: Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.-1880. i srpska elita u Hrvatskoj. *Dijalog povjesničara-istoričara: Herceg-Novi, 1-4. ožujka 2001.* Ured.: Hans-Georg Fleck - Igor Graovac. Zaklada Friedrich Naumann. Zagreb, 2002. str. 269-286, 270.

Na reformskim saborima 1832-1836. hrvatski su redovi ostali kod stajališta da latinski treba ostati službeni jezik, čime su se našli na udaru liberalnog mađarskog plemstva u donjem domu Sabora. Vjerojatno je i to iniciralo potenciranje pitanja naziva „Donje Slavonije” te pravnoga statusa triju županija u njezinu sastavu. Razlike u političkim i inim promišljanjima Hrvata i Mađara bile su sve očiglednije, pa su tako Mađari sebe doživljavali kao narod liberalnih gledišta, dok su Hrvate smatrali zastupnicima konzervativnih ideja, kojima je cilj očuvati feudalizam. S druge strane bile su sve izraženije nacionalne tendencije na jednoj odnosno drugoj strani. Buduća Ugarska, kako su je zamišljali u Pešti, trebala se prostirati od Karpata do Jadrana, dok je s druge strana Hrvatska težila ujedinjavanju svih hrvatskih zemalja. Ugarski sabor je 1834. usvojio zakon prema kojemu je Rijeka proglašena dijelom Ugarske. Za razliku od izaslanika „Donje Slavonije”, riječki poklisar je glasovao za mađarski zakon. Kada je poslije toga kralj Ferdinand V. 2. svibnja 1836. sankcionirao zakone donesene na Ugarskom saboru, moglo se konstatirati da su višestoljetni dobri odnosi između Hrvatske i Mađarske došli na najnižu razinu.

Grof Janko Drašković, zastupnik u gornjem domu, već tada je ocijenio da je jedini mogući način očuvanja državne zajednice u konfederalizaciji Ugarske.⁴³ Dodatno opterećenje u hrvatsko-ugarskim odnosima donijela je pojava Ilirskog pokreta i hrvatskoga nacionalnog preporoda, koji su u Budimpešti dočekani sa strahom od panslavizma i ruskoga utjecaja na slavenske narode u Habsburškoj Monarhiji. U političkom i društvenom životu Hrvatske i Slavonije došlo je do bipolarizacije na „ilirce” i „mađarone”.⁴⁴ U svijetlu te činjenice treba promatrati zbivanja na sljedećem zasjedanju zajedničkoga Sabora održanom 1839. godine, kada je postignut kompromis o jezičnom pitanju. Sukladno istomu, Zakon o jeziku je u roku od deset godina imao početi vrijediti i u Trojednoj kraljevini, a Hrvati su tijekom rečenoga roka trebali naučiti mađarski. Ova odluka izazvala je žestoke reakcije u Hrvatskoj, čak je i već ostarjeli ban Franjo Vlačić 21. siječnja 1840. kralju

⁴³ Vidi László Heka: Juraj II. Drašković (1525-1587). *Pannonisches Jahrbuch - Panonska ljetna knjiga 1997*. Pannonisches institut Güttenbach, 1997. Literas-verlag. Wien, 1997. 74-75.

⁴⁴ Ilirski pokret i hrvatsko-mađarske razmirice inicirali su pojavu prvih političkih stranaka (dakako, ne u današnjem pogledu, nego bismo ih prije mogli nazvati pokretima). Godine 1841. nastala je *Horvatsko-Vugerska stranka*, koja se zauzimala za čvrstu povezanost s Ugarskom. Na čelu stranke bila su braća baruni Levin i Juraj Rauch te turopoljski župan Antun Josipović, odnosno grof Ivan Erdődy. Bazu ove stranke činili su hrvatsko seljaštvo, turopoljski plemići i aristokracija. Tzv. „mađaroni” bili su žestoki protivnici iliraca, napose ideje o povezivanju južnih Slavena. Glede narječja kojim bi Hrvati trebali govoriti zastupali su kajkavštinu („čisti hrvatski jezik”) nasuprot štokavštini. Ilirce su teretili zbog toga što svojim „panslavizmom” uzrokuju velike poteškoće u zemlji, a Ljudevita Gaja su optužili da je špijun ruskoga cara. *Ilirska stranka* je za svoj glavni cilj imala ujedinjenje hrvatskih zemalja (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne krajine, Rijeke i Međimurja) te stvaranje neovisne političko-teritorijalne jedinice koja bi se u kulturnom pogledu povezala s drugim južnim Slavenima.

uputio adresu hrvatskih županija u kojoj se tražilo da spomenuti zakon vrijedi samo u Mađarskoj, a da u Hrvatskoj i Slavoniji u uporabi i dalje ostane latinski jezik. Kralj je prihvatio prijedlog hrvatskih redova. Jačanje svijesti Mađara o potrebi uvođenja nacionalnoga jezika kao službenoga inicirala je slične težnje i u Hrvatskoj, pa je 10. kolovoza 1840. Sabor u Zagrebu svojim zaključkom zamolio kralja dopuštenje za utemeljenje Hrvatske katedre na Zagrebačkoj akademiji te obveznu nastavu hrvatskog jezika u gimnazijama. Na tragu ovih tendencija treba zabilježiti i prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru, koji je 1843. izrekao tada 27-godišnji Ivan Kukuljević Sakcinski. On se zauzeo za uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga u upravi i nastavi na području Hrvatske i Slavonije, umjesto "mrtvog latinskog". Premda su Kukuljevićev govor pozdravili s oduševljenjem, sabornici su odbili njegov prijedlog.⁴⁵

Na Ugarskom saboru 1843. godine zamalo je došlo do izgređa kada su Karlo Klobučarić i Metel Ožegović, hrvatski poklisari u donjem domu, odbili govoriti mađarski, a tijekom njihova govora na latinskom jeziku sabornicom se čuo glasan žamor. Gornji dom Ugarskog parlamenta je 21. kolovoza iste godine predložio izmijenjeni zakonski članak o službenom jeziku. Njime se s jedne strane predlagalo da zakon u Požeškoj, Virovitičkoj i Srijemskoj županiji stupi na snagu uz rok odgode od šest godina, a s druge strane se nudilo da pri imenovanju činovnika u Hrvatskoj i Slavoniji poznavanje mađarskoga jezika ne bude uvjet, tako da oni mogu nastaviti prepisku s ugarskim županijama na latinskom jeziku, koji ostaje službeni jezik uprave s ove strane Drave. Taj prijedlog, međutim, nije promijenio opće raspoloženje u parlamentu. Naime, hrvatski su predstavnici nastavili govoriti latinski, što je izazivalo sve žešći otpor Mađara. Na koncu je 2. prosinca donesen zaključak prema kojemu mađarski poklisari ne žele silom spriječiti Hrvate da koriste latinski jezik, ali se ništavnom smatra svaka rečenica koja nije izgovorena na mađarskom jeziku. Protiv toga zaključka se Hrvatska banska konferencija žalila kralju Ferdinandu V. koji je odlukom od 23. siječnja 1844. dopustio da se zakoni u Ugarskom saboru donose na mađarskom jeziku te da jezik zakonodavnoga tijela bude mađarski, ali je odredio da zastupnici iz Hrvatske i Slavonije imaju pravo još šest godina (do 1850.) koristiti latinski jezik u zajedničkom parlamentu.

U istom ovom razdoblju se u Hrvatskoj i Slavoniji vodila žestoka borba između iliraca i mađarona, koja nije prestala niti nakon ukidanja ilirskoga imena i znakovlja. Uoči zasjedanja zadnjega feudalnog Ugarskog sabora 1847. godine, Hrvatski je sabor izabrao svoje poklisare te je izglasovao instrukcije u kojima je stajalo da treba ustrajati na zaštiti municipalnih prava, a glede statusa Slavonije na njezinu jedinstvu s Hrvatskom. Instrukcije su sadržavale i uputu: "*kao dokaz naše ljubavi prema braći Mađarima, neka*

⁴⁵ Ladislav Heka: 150. obljetnica proglašenja hrvatskog jezika službenim jezikom. *Hrvatski kalendar* 1997 Budimpešta, 1997. 60-61.

poklisari u parlamentu govore na mađarskom jeziku".⁴⁶ Hrvatski sabor je, osim toga, donio odluku o uvođenju „narodnog jezika” u javni život i u škole te je obnovio zaključke iz 1845. o uspostavljanju samostalne Zagrebačke nadbiskupije, odnosno o sjedinjenju Dalmacije i Rijeke s Hrvatskom i Slavonijom. Nakon toga je u Požunu 11. studenoga 1847. počeo s radom Ugarski parlament, na kojemu su Hrvatsku predstavljali Herman Bužan, savjetnik Banskoga stola u gornjem domu, te Metel Ožegović, savjetnik Kraljevskog namjesništva i Josip Bunjik, glavni bilježnik Požeške županije u donjem domu. Uz njih je Požunskom saboru pribivao, po starom običaju, i protonotar Hrvatskoga kraljevstva Nikola Mikšić. Ugarskom saboru su od prelata nazočili zagrebački biskup Juraj Haulik⁴⁷ i križevački metropolit Gavro Smičiklas (u gornjem domu), dok su senjski biskup Mirko Ožegović te đakovačko-srijemski biskup Josip Kuković izbjivali sa zasjedanja. Od velikih župana nazočni su bili grof Nikola Sečen⁴⁸ (požeški), barun Ljudevit Bedeković (križevački), barun Franjo Kulmer (srijemski), Emerik Peči (Péchy Imre, zagrebački) te Josip Šišković (virovitički), dočim je stolica varaždinskoga župana bila ispražnjena od 1845. godine. Hrvatsku su predstavljali još i grofovi Antun i Aleksandar Erdődy, Ladislav, Marko i Petar Pejačević te Antun, Nikola i Pavao Sečen.⁴⁹ U donjem domu su se pojavili prvi dožupan grof Julije Janković te glavni bilježnik Aleksandar Farkaš (Farkas Sándor) iz Požeške, drugi dožupan Ljudevit Salopek i plemićki sudac (*iudex nobilium*) Stjepan Delimanić iz Virovitičke, veliki bilježnik Ivan Dubravaj te odvjetnik Alojzije Maršo (Marso Alajos) iz Srijemske županije, nadalje turopoljski župan Antun Daniel Josipović, prepošt Martin Komendo (Bosansko-đakovački kaptol) te kanonik Stjepan Mojzeš (Zagrebački kaptol). Slobodne kraljevske gradove zastupali su senator Ignac Andrijević (Zagreb), veliki bilježnik Antun Melinčević (Varaždin), županijski podbilježnik Aleksandar Fodroci (Fodróczy Sándor) (Križevci), savjetnik Josip Ferenčić (Koprivnica), savjetnik Jovan Obradović (Karlovac), odvjetnik Svetozar Kušević (Požega) te Ivan Nepomuk Gregurić (Senj), dok su grad i

⁴⁶ Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1975. 416.

⁴⁷ Vidi Ladislav Heka: Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar. *Croatica*, Budimpešta, 2001. 92-93. Biskup Juraj Haulik obnašao je čast banskoga namjesnika (*locumtenens banalis dignitatis*), a bio je prvi nadbiskup i kardinal Zagrebačke nadbiskupije (11. prosinca 1852.).

⁴⁸ Ferdo Šišić: *Kako je Josip Jelačić postao banom?* Beograd, 1934, 20, navodi da su grofovi Sečen bili iz okolice Karlovca, te da nisu pripadali mađarskoj grofovskoj obitelji Széchenyi.

⁴⁹ Magnate koji nisu pribivali zasjedanjima u gornjem domu Sabora predstavljali su njihovi zamjenici, ali bez prava sudjelovanja u raspravi i prava glasa: Karlo Čegelj (Csegely Károly) umjesto grofa Janka Draškovića, Sigismund Čoka (Csóka Zsigmond) umjesto valpovačkih baruna Gustava i Karla Prandaua, Janko Car umjesto grofa Tome Keglevića, Petar Novak umjesto Rudolfa Bedekovića, te Franjo Verovski umjesto grofova Ladislava i Pavla Pejačevića.

okrug Rijeku predstavljali senatori Ivan Tosoni i Stjepan Privicer, a Bakar Bartol Zmajić (Szmaics).

U to je vrijeme Ilirski pokret bio na vrhuncu što se ogledalo i u istupanju hrvatskih i ugarskih Srba, koji su u svemu podupirali „braću Hrvate” te su se u Ugarskom saboru zauzimali za interese “hrvatsko-srbskog naroda”.⁵⁰ U postojećoj konstelaciji snaga, ali i međusobno oprečnim stajalištima Mađara s jedne te Hrvata (i ugarskih Srba) s druge strane, bilo je nemoguće očekivati bilo kakav kompromis. Hrvatski poklisari su na povratku iz Požuna u Hrvatskom saboru podnijeli pisano izvješće u kojemu, među inim, stoji: „*S punim pravom možemo tvrditi da od brojnih razmatranih pitanja nije bilo niti jednoga u kojemu nije povrijeđeno pravo našega naroda, naša domovina, ili njezin teritorijalni integritet. (...) Neprijeporno je da nam sada, dok narodi u našoj domovini slave slobodu i narodni preporod, prijeti velika pogibelj*”.⁵¹ Događaji su nezaustavljivo vodili u sukob između Hrvata i Mađara. Novoimenovani ban Josip Jelačić je za 18. svibnja raspisao izbore u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini na kojima je izabran 191 zastupnik, dok su virilisti pozvani posebnim banskim pismom na zasjedanje održano 5. lipnja 1848.⁵² Pokušaj pomirenja, do kojega je na kraljevu inicijativu došlo 27. srpnja, nije urodio plodom. Naime, na sastanku održanom u Beču ban Jelačić i predsjednik ugarske vlade Batthyány dogovorili su se o povlačenju vojnih postrojbi s granične crte, ali Batthyány nije prihvatio Jelačićeve zahtjeve u vezi s korištenjem hrvatskog jezika u Ugarskom saboru, zatim priznavanja pune autonomije Hrvatske i Slavonije, te autonomije za Srbe. Mađarski prvi ministar nije pristao ni na to da se Mađari odreknu financijske i vojne autonomije te da se stave pod upravu središnje bečke vlade. Premda se mađarska vojska povukla s granica na Dravi, hrvatski ban se time nije zadovoljio, jer je držao da se Mađari trebaju povući i s granične crte na području kasnije „Srpske Vojvodine”.⁵³ Mediji su pripomogli tomu da situacija uzavre do usijanja, pa je tako vođa mađarske revolucije Lajos Kossuth postao najomraženija osoba u

⁵⁰ Srpske nacionalnosti su od prelata bili srijemski (srijemskokarlovački) pravoslavni metropolit Josif Rajačić, te episkopi Evgenije Jovanović (karlovački), Stefan Kragujević (pakrački), Pantelija Živković (aradski) te Platon Atanacković (budimski). U donjem domu su predstavnici slobodnih kraljevskih gradova iz reda srpskoga naroda bili savjetnik Jovan Hadžić (Novi Sad), gradski kapetan Stevan Kulundžić (Subotica), glavni sudac David Konjović (Sombor) te građanin Đorđe Jovanović (Temišvar).

⁵¹ Vidi Ferdo Šišić: *Kako je Josip Jelačić postao banom?*, 21.

⁵² Tekst izbornog zakona vidi Bogoslav Šulek: *Naše pravice*. Zagreb, 1868, 242. O hrvatskom izbornom sustavu u vrijeme dualizma vidi Ladislav Polić: *Povijest modernoga izbornoga zakonodavstva hrvatskog*. Zagreb, 1908., odnosno Josip Šarinić: *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*. Zagreb, 1972, 209-232. p.

⁵³ László Heka: Az 1848-1849. évi szabadságharc és a horvátok. *Hagyatéék. Magyar Egyesületek Szövetsége - Savez mađarskih udruga*. I. évf. 1. szám. Pélmónostor - Beli Manastir, 2007. 24-71.

Hrvatskoj, dok su Mađari slične osjećaje gajili prema banu Jelačiću.⁵⁴ Hrvati i Mađari su prvi put u svojoj povijesti međusobno zaratili kada je hrvatski ban prvo s vojskom (31. kolovoza 1848.) zauzeo Rijeku, a potom početkom rujna prešao preko Drave na mađarski državni teritorij. Barun Jelačić samo u Slavoniji (napose u Osijeku) nije imao širu potporu za tu vojnu intervenciju.

USUSRET NAGODBI

Hrvatsko društvo je nakon 1848. godine krenulo putem liberalizma.⁵⁵ Poslije ratnih operacija 1848-1849. i gušenja mađarske revolucije, Trojedna kraljevina nije dobila samostalnost, nego oktroirani ustav kao i Ugarska.⁵⁶ Umjesto ujedinjenja hrvatskih zemalja, Hrvatska je sa Slavonijom, Primorjem i Rijekom postala tek jedna od kraljevskih pokrajina (*Kronländer*), kao što su to bile i Dalmacija, Vojna krajina, te novoustrojena Srpska Vojvodina (*Woiwodschaft Serbien*) u sastav koje je uključena i Srijemska županija. Hrvatska je bila podijeljena na pet okruga (*Kreis*): Zagrebački, Varaždinski, Požeški, Osječki i Riječki. Takva situacija je potrajala do ukidanja apsolutizma i vraćanja ustavnog poretka u zemlju (1860.-1861. godine). Tada je bana Ivana Coroninija na banskoj stolici zamijenio Josip Šokčević. U Zagrebu je 26. studenoga 1860. počela s radom Banska konferencija na koju je ban pozvao 55 najistaknutijih hrvatskih političara.⁵⁷

Na sjednici od 17. siječnja 1861. Banska konferencija je od vladara zamolila sljedeće: uvođenje hrvatskog jezika kao službenoga; ustrojavanje Hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije po uzoru na Ugarsku kancelariju; imenovanje velikih župana pojedinih županija; sjedinjavanje Vojne krajine, Dalmacije, kvarnerskih otoka i Istre⁵⁸ s Hrvatskom i Slavonijom, te nazočnost predstavnika ovih područja na sljedećem saborskom zasjedanju. Car je priznao hrvatski za „zemaljski jezik”, ustrojio je Hrvatsko dvorsko povjerenstvo te je glede Dalmacije izrazio spremnost za njezino priključenje Hrvatskoj, zbog čega je odredio da se dalmatinski poklisari pozovu na sjed-

⁵⁴ Prof. dr. Ivan Balta: Pravnopovijesni hrvatsko-mađarski odnosi od dualizma do propasti monarhije, s posebnim osvrtom po pitanjima obrazovanja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, broj 3-4/2006, str. 361-375.

⁵⁵ Vidi Mirjana Gross - Agneza Szabo: *Prema hrvatskom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb, 1992, str. 157-166.

⁵⁶ Vidi opširnije Mirjana Gross: *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.-1860.* Globus, Zagreb, 1985.

⁵⁷ Banska konferencija je utemeljena 1685. godine u skladu sa saborskim zaključkom. Zbog turske opasnosti donesena je odluka da, ako se Sabor ne može sastati, tada upravu u Hrvatskoj vrše ban ili njegov zakoniti zamjenik zajedno s članovima Banske konferencije, koje je samo ban mogao imenovati. Banska konferencija nije imala zakonodavne ovlasti.

⁵⁸ Točnije tri istarske općine (Volosko, Labin, Novigrad) s hrvatskom većinom.

nicu Banske konferencije. Kada se ovi nisu pojavili u Zagrebu, Banska je konferencija raspuštena. Hrvatski sabor je sazvan za 15. travnja 1861. Prije zasjedanja održani su izbori po izbornom redu iz 1848. godine, koji je i dalje ostavio pravo virilistima da sudjeluju u radu Sabora. Zastupnici su birani u županijama i krajiškim pukovnijama sukladno imovinskom cenzusu, uz ograničenja koja su se odnosila na dob (navršene 24 godine života), spol, mjesto stanovanja, školovanost.⁵⁹ U selima su aktivno izborno pravo imali starješine zadruga, a pasivno izborno pravo oni koji su znali čitati i pisati. Kako se Dalmacija već ranije odlučila za autonomiju, a protiv sudjelovanja u radu Sabora, to jedino Rijeka nije poslala svoje zastupnike u Hrvatski sabor.⁶⁰ Na sjednici od 26. travnja 1861. Sabor je donio zaključak o teritorijalnoj cjelovitosti Hrvatske, dakle o sjedinjenju Vojne krajine, Dalmacije, Primorja, Međimurja i Istre s Hrvatskom i Slavonijom. Kralj je, međutim, odbio zahtjev za razvojačenjem Vojne krajine i njezinim priključenjem Hrvatskoj i Slavoniji.

Tijekom saborskih rasprava o „odnošaju” Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji nastale su prve hrvatske prave političke stranke. Sljednica nekadašnje Ilirske stranke postala je Narodna (liberalna) stranka, a Horvatsko–Vugerska strajnika je sljednika dobila u Narodnoj ustavnoj (Unionističkoj) stranci.⁶¹ Čelnik Narodne stranke bio je đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer, a njezin ideolog zagrebački kanonik Franjo Rački.⁶² Cilj narodnjaka bio je preuređenje Habsburškog Carstva u federaciju i unutar nje povezivanje slavenskih naroda, a napose južnih Slavena.⁶³ Stranka je zastupala mišljenje da su 1848. prestale sve pravne veze između Hrvata i Mađara i da ih treba ponovo urediti na ravnopravnim osnovama. Svoju budućnost su pristaše ove političke ideje vidjeli u zajednici s Mađarima, ali tek nakon što Ugarska prizna da između dva naroda i države od 1102. postoji personalna unija. S druge strane su tzv. unionisti zastupali mišljenje da treba postići nagodbu s Ugarskom na temeljima realne unije. Držali su da je savez s Mađarima potreban kako bi se Hrvatska obranila od mogućeg budućeg bečkog apsolutizma, ali i kao štit od mogućeg povezivanja južnih Slavena. Dakle, obje stranke su htjele nagodbu s Ugarskom, ali je temeljna razlika među njima bila ta što su unionisti bili spremni obnoviti hrvatsko-mađarski savez kakav je postojao do 1848., uz određene korekcije (prihvaćali su mišljenje po kojemu *de iure* nije mogla prestati državna zajednica jer je Hrvate i Mađare

⁵⁹ Zastupnici iz Vojne krajine imali su ovlasti sudjelovati u radu Sabora samo dok se raspravljalo o javnopravnim odnosima (s Ugarskom), a zatim su se trebali vratiti u svoje vojne postrojbe.

⁶⁰ Martin Polić: *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1860-1880. I. dio*. Zagreb, 1899, 20. p.

⁶¹ László Katus: *Magyarország története II. köt, 1848-1890*. Ured. Endre Kovács, Budapest, 1979, 1368.

⁶² Vidi Mirjana Gross: *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Novi Liber, Zagreb, 2004.

⁶³ Vaso Čubrilović: *Politička prošlost Hrvata*. Beograd, 1939, 81-82.

i od 1848. do 1868. povezivala osoba zajedničkog vladara), dok su narodnjaci bili za temeljno preuređenje međusobnih odnosa.

Najtvrdi zagovornici unionističke politike 1861. bili su grof Julije Janković,⁶⁴ Mirko Šuhaj i Jovan Živković.⁶⁵ Prijepor između dvije stranke kulminirao je na 41. sjednici Sabora 13. srpnja 1861. kada je Slavoljub Vrbanić, saborski zastupnik iz Vojne krajine, uvrijedio Julija Jankovića, na što je 31 unionistički zastupnik napustio sabornicu.⁶⁶ Unatoč odlasku velikog broja unionista, Sabor je ipak imao kvorum za odlučivanje te je 23. srpnja usvojen zakonski članak 1861:XLII. koji je sadržavao politički program Narodne stranke. Poslije izglasavanja ovog zakona, Sabor je odlukom od 3. kolovoza odbio sudjelovati u Carevinskom vijeću, te je 5. kolovoza omjerom glasova od 69:46 donio zaključak da “Hrvatska nema zajedničkih stvari s Austrijom”. Nakon toga je 8. studenoga kralj raspustio Sabor, ali je istodobno sankcionirao Zak. članak 1861:XLII.

Uslijed tih zbivanja, iz Narodne stranke izdvojio se jedan dio zastupnika koji su utemeljili novu stranku (Samostalnu narodnu stranku) pod vodstvom Ivana Mažuranića,⁶⁷ Ivana Kukuljevića i Jurja Haulika.⁶⁸ Ta se stranka zauzimala za nagodbu s Austrijom (umjesto s Ugarskom).⁶⁹ Za razliku od spomenutih stranaka, Stranka prava pod vodstvom Ante Starčevića i Eugena Kvaternika bila je za samostalnost Hrvatske, a protiv realne unije s Ugarskom ili Austrijom.⁷⁰ Bečki dvor je, dakako, na sve načine podupirao Samostalnu stranku te je na važne funkcije imenovao njezine članove i pristaše. Njihovi politički protivnici su postali nepoželjni, pa je tako Ante Starčević zbog jednog

⁶⁴ Grof Julije Janković, zemljoposjednik i političar, jedan od najznačajnijih slavonskih magnata. U vrijeme Ilirskog pokreta bio je jedan od glavnih zagovornika mađarsko-hrvatskog prijateljstva. Sudjelovao je u donošenju Hrvatsko-ugarske nagodbe kao član manjine u Hrvatskom kraljevskom odboru. Godine 1868. bio je zastupnik općine Daruvar-Pakrac. Savršeno je govorio mađarski jezik.

⁶⁵ Vidi *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*. 1861. 177. Govor Mirka Šuhaja na 21. sjednici Sabora, 17. lipnja 1861.

⁶⁶ U sabornici su od unionista ostali Mirko Šuhaj, Robert Zlatarović, Mirko Bogović i barun Levin Rauch.

⁶⁷ Pjesnik i političar, kancelar, „ban pučanin” Ivan Mažuranić govorio je deset jezika (među ostalim i mađarski, na kojemu je napisao neke od svojih prvih pjesama).

⁶⁸ O značenju i ulozi bana Mažuranića i njegovih reformi vidi Mirjana Gross - Agneza Szabo, n. dj. str. 369-423; Dalibor Čepulo: Središte i periferija: europske i hrvatske odrednice Mažuranićevih reformi ustrojstva vlasti i građanskih prava 1873.-1880. godine, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 6, Zagreb, 2000., str. 900-918.

⁶⁹ László Heka: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*, Szeged, 2000, 152. Usp. Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica*. Tomus LIV. Fasciculus 9, Szeged, 1998. 10.

⁷⁰ Vidi Mirjana Gross: *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. (Biblioteka Hrvatske političke ideologije). Golden marketing, Zagreb, 2000. Usp. László Heka: Obljetnice. *Hrvatski kalendar*. Budimpešta, 2001, str. 37-44.

protuaustrijskog govora dospio u zatvor, Eugen Kvaternik je protjeran iz zemlje, a Dragutin Kušlan, veliki bilježnik Zagrebačke županije, otpušten je iz službe jer se politički sukobio sa svojim dugogodišnjim prijateljem Ivanom Kukuljevićem.

Do rasprava o nagodbi između Hrvata i Mađara došlo je u sazivu Sabora od 1865. do 1867. Bečki dvor se više nije u tolikoj mjeri miješao u prilike u Hrvatskoj pa je politički život obnovljen. U Ugarskom i Hrvatskom saboru su izabrana Kraljevska povjerenstva, koja su tijekom 1866. bezuspješno pokušala postići nagodbu. Hrvatski odbor predvođen biskupom Strossmayerom ostao je kod mišljenja da se nagodba ne može postići dok Ugarska ne prizna da se odnos između dviju država temelji na personalnoj uniji.⁷¹ S druge strane Ugarski odbor je ponudio Hrvatskoj najširu autonomiju unutar Ugarske, ali to hrvatskom izaslanstvu nije bilo dostatno. Kada je 1867. sklopljena Austro-ugarska nagodba, „hrvatsko pitanje” je za Bečki dvor postalo unutarnji ugarski problem. Sukladno tom realitetu Hrvatska je nakon izbora (i pobjede unionista) 1868. sklopila nagodbu s Ugarskom.⁷²

Tijekom pregovora dvaju Kraljevskih odbora, pitanje pripadnosti „Donje Slavonije”, uz status Rijeke i financijsku samostalnost Hrvatske, bilo je jedna od najznačajnijih tema. Ugarski odbor je na koncu pregovora priznao „Donju Slavoniju” za sastavni dio Hrvatske, ali glede Rijeke se dva izaslanstva nisu mogla usuglasiti. Budući da se hrvatsko povjerenstvo nije uspjelo odlučiti želi li financijsku samostalnost, to je dovelo do podjele među samim unionistima na većinu i manjinu. Mađari su bili voljni raspravljati samo o prijedlogu većine koja nije bila za samostalne hrvatske financije, pa je na taj način „riješeno” možda i najteže pitanje. Dva se izaslanstva nisu mogla dogovoriti glede statusa grada Rijeke pa su kralju prepustila odluku o tom pitanju. Član ugarskog izaslanstva Antal Csengery predložio je da, ako se vladar ne bi odlučio ni za jednu stranu, neka onda Rijeka bude poseban teritorij Svete

⁷¹ Mađarski izvori spominju kako je Hrvatski kraljevski odbor bio izrazito „jugoslaven-ski” nastrojen. S tim u vezi je veliki mađarski državnik Franjo Deak (Deák Ferenc) rekao kako mu je poznato da se u Zagrebu mašta o „južnoslavenskom carstvu” (*„vom südslavischen Reich”*) pod hrvatskim vodstvom, ali da ti snovi nisu realni. Tada je dobronamjerno upozoravao članove hrvatskoga izaslanstva kako će u slučaju stvaranja južnoslavenske zajednice njezino sjedište biti u Beogradu, a ne u Zagrebu. Vidi Jovan Živković: *Politički pabirci iz nedavne prošlosti ili kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda*. Zagreb, 1892. Citira Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb, 1936. 190, 191.

⁷² O državnompravnom položaju Hrvatske u 19. stoljeću, napose nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe usp. u: Hodimir Sirotković, Ustavni položaj i organizacija rada Sabora Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848.-1918.), *Rad JAZU*, 20, Zagreb, 1981., 39-86; Mirjana Gross - Agneza Szabo, n. dj.; Neda Engelsfeld: *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. st.*, Zagreb, 1999; Dalibor Čepulo: Hrvatsko-ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871. godine, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 1, Rijeka, 2001., 117-148; László Heka: *A magyar-horvát állam-közösség alkotmány- és jogtörténete*. Bába Kiadó. Szeged, 2004.

krune, samostalan municipij, zajednički carski grad po uzoru na njemačke "Reichsunmittelbar" gradove.⁷³ Kralj je na koncu odlučio da Rijeka „privremeno” bude posebno tijelo pridruženo ugarskoj kruni (*separatum sacrae regni coronae adnexum*). Hrvatski tekst nagodbe sankcioniran je 12. studenoga, a Sabor ga je proglasio 18. studenoga kao Zak. članak 1868:I., dok je mađarski tekst sankcioniran 17. studenoga te proglašen u Ugarskom saboru 19. (u donjem domu) i 23. studenoga (u gornjem domu) kao Zak. članak 1868:XXX. Tako je nastala Hrvatsko-ugarska nagodba koja je trajno riješila pitanje statusa Slavonije kao sastavnog dijela Hrvatske.⁷⁴

SLAVONIJA U HRVATSKO-UGARSKOJ NAGODBI

Zakonski članak 1868:I navodi da Ugarska s jedne strane te Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s druge strane čine državnu zajednicu, njihov kralj se kruni jednom krunom, jednim krunidbenim aktom, o čemu se izdaje zajednička krunidbena povelja i to u izvorniku na mađarskom i hrvatskom jeziku.⁷⁵ Na temelju tih rješenja hrvatski pravni povjesničari su zastupali gledište o državnoj samostalnosti Trojedne kraljevine, a mađarski o širokoj autonomiji, ali bez bilo kakvih elemenata hrvatske državnosti. Hrvatska je, doista, nagodbom dobila pravni status kakav nije imali niti jedna zemlja unutar Austro-Ugarske Monarhije, ali ona ipak nije bila država, jer je imala subjektivitet samo u odnosu prema Mađarskoj, dok je u odnosu prema Austriji, a napose prema inozemstvu bila sastavni dio Ugarske, odnosno Austro-Ugarske.⁷⁶

Osim zajedničkih poslova za cijelu državu, nagodbom je propisano i postojanje onih koji su zajednički za Ugarsku i Hrvatsku (zemlje krune Svetoga Stjepana), a čije rješavanje je spadalo u nadležnost zajedničkog parlamenta i vlade odgovorne parlamentu.⁷⁷ Zajednički poslovi bili su utvrđivanje troškova održavanja dvora, novačenje, zakonodavstvo u vezi obrambenog sustava i vojne obveze te smještaja i prehrane vojske (članak 6., 7.), nadalje financije (utvrđivanje poreznog sustava, poreza, državnog proračuna, završnog računa, zaduživanje, raspolaganje s *jura regalia majora* itd.), zatim pitanje novčarskog sustava, pomorskog, trgovačkog, rudarskog prava, odnosno općenito poslovi u vezi trgovine, carina, pošte, željeznica, luka i prista-

⁷³ Antal Csengery: *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928. 206.

⁷⁴ Ivan Beuc: Povijest država i prava na području SFRJ, *Universitas Studiorum Zagradiensis*, MDCLXIX, Zagreb, 1989. 17.

⁷⁵ Hrvatska je zadnji puta dobila krunidbenu povelju 1622. od Ferdinanda II. pa je, dakle, nevedenom odredbom ovo pravo obnovljeno nakon 246 godina. Nadalje, kraljeva prisega izdana na temelju Zak. članka 1868:I. prva je krunidbena prisega izdana na hrvatskom jeziku.

⁷⁶ Dalibor Čepulo: Hrvatsko-ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1, 2001., str. 117 - 148.

⁷⁷ *Képviseelőházi irományok* VI. 372. szám. CCCXVIII. ülés. 2822. jegyzőkönyvi pont.

ništa, brodogradnja te problematika državnih puteva i rijeka (članak 9.) i industrija, pitanje državljanstva, naturalizacije, putnih isprava i policijskog nadzora nad strancima (članak 10.). Državna je zajednica imala svoj grb (ujedinjeni grb Mađarske i Trojedne Kraljevine), u kojemu je bio zastupljen i povijesni slavonski grb.⁷⁸ Na zgradi središnjega parlamenta je u vrijeme zasjedanja uz mađarsku bila izvješena i hrvatska zastava, a hrvatski zastupnici su imali pravo uporabe hrvatskoga jezika. U državnom saboru, čije je sjedište bilo u Pešti, a čije zasjedanje se održavalo godišnje, Hrvatska je razmjerno broju stanovnika bila zastupljena s 29 zastupnika (bez Rijeke), s tim da je Zak. članak 1868:I. propisao da će se u slučaju sjedinjenja Vojne krajine i Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom broj zastupnika iz Trojedne Kraljevine biti povećan sukladno broju novih stanovnika.⁷⁹ U budimpeštanskoj vladi Hrvatska je bila predstavljena posredstvom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, što je institut koji je značio novost u ustavnopravnoj povijesti državne zajednice. Taj ministar je bio član vlade, koji je za svoj rad odgovarao ministru predsjedniku i predstavljao je poveznicu između kralja i zemaljske vlade u Zagrebu.⁸⁰

Autonomni poslovi bili su svi oni koji nisu spadali pod nadležnost središnjeg parlamenta i vlade, dakle zemaljska uprava, vjeroispovijest, prosvjeta, pravosuđe, uključujući i zakonodavstvo s izuzetkom pomorskog prava.⁸¹ Kralj je i dalje zadržao pravo sankcioniranja zakona, a iste je sukladno Zak. članku 1870:VI. Hrvatskoga sabora proglašavao Sabor te ih je potom objelodanjivao u *Sborniku zakonah Trojedne Kraljevine*. Nakon 1873. bilo je dovoljno samo objelodanjivanje.

Nagodbom je definirano da je Trojedna Kraljevina “*politički narod s posebnim teritorijem, koja u unutarnjim poslovima ima vlastito zakonodavstvo i vladu*”, a njezini zastupnici mogu na sjednicama središnjega parlamenta ili u delegaciji koristiti i hrvatski jezik.⁸² Sabor kao zakonodavno tijelo nije bio predmet nagodbe, jer se radilo o pravu koje je spadalo pod zemaljsku autonomiju. Na čelu zemaljske vlade nalazio se ban odgovoran Hrvat-

⁷⁸ Usp. članak 2. Zak. članka 1869:XII.

⁷⁹ Spomenutu odredbu članka 32. izvan snage je stavio članak 1. Zak. članka 1881:XV. Usp. članak 53. Zak. članka 1848:V. Članak 33. je već ranije izmijenjen člankom 1. Zak. članka 1873:XXXIV.

⁸⁰ Članak 44. Usp. Zak. članak 1869:XXII. Ovaj članak je nadopunjen člankom 5. Zak. članka 1873:XXXIV.

⁸¹ Članak 48. Ustrojstvo hrvatsko-slavonske zemaljske vlade propisao je Zak. članak 1869:II. Hrvatskoga sabora.

⁸² Članak 59. „*Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod imajući posebni svoj teritorij i u pogledu unutarnjih svojih poslova vlastito zakonarstvo i autonomnu vladu, ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevinah tako na zajedničkom saboru, kao i u delegaciji mogu služiti i jezikom hrvatskim.*” Usp. članak 9. Zak. članka 1885:VII.

skom saboru.⁸³ Njega je na prijedlog i uz supotpis ugarskog ministra predsjednika imenovao kralj, s time da ban više nije mogao obnašati vojničku funkciju.⁸⁴ Tako je ban pravno odgovarao Saboru, a politički ugarskom ministru predsjedniku, čije povjerenje je trebao uživati kako bi ga ovaj kandidirao.

Zemaljsku upravu su na nove temelje postavili Zak. članak 1870:XVII., Zak. članak od 15. studenog 1874. te Zak. članak od 5. veljače 1886. Ovaj potonji je ustrojio osam županija: *Lika-Krbava, Modruš-Rijeka, Zagreb, Varaždin, Bjelovar-Križevci, Požega, Virovitica i Srijem*.⁸⁵ Sudstvo je, također, spadalo pod autonomiju te sukladno tomu, pod ingerenciju Hrvatskoga sabora kao zakonodavca. Suce je na temelju Zak. članka 1870:XI. na banov prijedlog imenovao kralj. Oni su sukladno Zakonu od 24. veljače 1874. bili neovisni te ih se moglo razriješiti samo sudskom presudom. Ban je time prestao biti najviša sudska vlast u Hrvatskoj.⁸⁶

Jezik u zakonodavstvu i upravi i sudstvu bio je hrvatski na prostoru cijele Hrvatske i Slavonije.⁸⁷ U vrijeme sklapanja nagodbe već su bile vrlo glasne ideje temeljene na stvaranju jedinstvenog „hrvatsko-srpskog jezika”. Hrvatski kraljevski odbor je, međutim, dosljedno branio hrvatski naziv jezika, pa se u nagodbi *explicite* navodi da je u Trojednoj kraljevini u službenoj uporabi hrvatski jezik te da se pismena upućena središnjoj vladi mogu iz Hrvatske i Slavonije slati i na hrvatskom jeziku, s time da se tada i odgovor daje na hrvatskom.⁸⁸

Nakon skalapanja nagodbe Ugarska je Trojednu kraljevinu službeno nazivala državom članicom („*társország*”), a Hrvatski sabor su Mađari prvi put u povijesti priznali za parlament (“*országgyűlés*”), umjesto dotad korištenog

⁸³ Vidi Dalibor Čepulo: Pravna odgovornost bana Hrvatskom saboru i hrvatska autonomija 1868-1918. (Legal responsibility of the Croatian banus to the Croatian Diet and Croatian autonomy 1868.-1918.). In: *Croato-Hungarica: uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza*. Ur. Milka Jauk-Pinhak – Gy. Csaba Kiss - István Nyomárkay. Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Matica hrvatska, Zagreb. 2002. str. 95-106; Dalibor Čepulo: Odgovornost i položaj bana i članova hrvatske Zemaljske vlade 1868.-1918. i ministarska odgovornost u Europi. *Zbornik Pravnog fakulteta* 2. Zagreb, 1999., str. 244-272. O odgovornosti bana vidi hrvatski zakon od 10. siječnja 1874.

⁸⁴ Ovaj članak nadopunjen je člankom 7. zak. članka 1873:XXXIV. Mađari su zbog povijesne uloge Josipa Jelačića ustrajali na tomu da ban više ne bude vojna osoba.

⁸⁵ Vidi Béla B. Jeszenszki: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz*. Budapest, 1889. 127-128.

⁸⁶ O tome vidi: Mirjana Gross: Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe, *Historijski zbornik*, 38, 1985., str. 1-29.

⁸⁷ Članak 56. Usp. s člankom 29. Zak. članka 1868:XLIV.

⁸⁸ Članak 56. „U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonarstvu koli u sudstvu i upravi.” Usp. s člankom 29. Zak. članka 1868:XLIV. Usp. Uredba ministarstva pravosuđa br. 4593. od 1. lipnja 1893. o međusobnoj pravnoj pomoći između hrvatskih i ugarskih kraljevskih sudova i tužilaštava u građanskim i kaznenim sporovima (1893. R. T. 1032.).

naziva „pokrajinski sabor”. Trojedna kraljevina je dobila i pravo na poseban „zemaljski identitet” za svoje stanovnike. Glede teritorijalnoga pitanja ostao je neriješen status grada Rijeke, dok je Dalmacija formalno-pravno bila sastavni dio ugarsko-hrvatske državne zajednice, ali je faktički bila teritorij pod kontrolom Beča. Pitanje statusa Slavonije nagodbom je definitivno riješeno tako što je ona i od strane Mađara konačno priznata za sastavni dio hrvatske države. Mađari su pristanak da „Donja Slavonija” postane dijelom Hrvatske smatrali golemim popuštanjem sa svoje strane. Dotadašnji naziv *Tóthország* (u slobodnom prijevodu „Država Tota”) za Slavoniju iščeznuo je iz uporabe, napose službene (dotad se i u ugarskim saborskim spisima rabio taj naziv za Slavoniju). Prvi njegov element ostao je tek u nazivima nekih mađarskih sela naseljenih uglavnom Hrvatima (*Tótszentmárton* ili *Sumarton*, odnosno *Tótszerdahely* ili *Serdahel*), kao i u prezimenima (*Tóth*).⁸⁹

Hrvatska je tako zakonski bila skoro „država u državi”, ali u praksi nije uspjela ostvariti svoja prava, nego se pretvorila u autonomiju. U svakodnevnom životu naime, dvije članice u ovoj državnoj zajednici naprosto nisu bile ravnopravne, napose ne u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Isto tako se Ugarska postupno umiješala i u nutarnje hrvatske prilike, što je dovelo do sukoba i razilaženja te na koncu raspada te 816-godišnje zajednice. U novonastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Slavonija je uskoro izgubila svoju posebnost te je uglavnom ostala samo zavičajno ime.

---

⁸⁹ Vrijedi spomenuti kako se danas pojam *Tót* odnosi isključivo na Slovake i da je dugo imao pejorativan karakter. Primjerice, u Subotici su Bunjevci tako nazivali Mađare kada su ih htjeli poniziti.

Summary

CROATIAN-HUNGARIAN RELATIONS FROM THE MIDDLE AGES TO THE COMPROMISE OF 1868, WITH A SPECIAL SURVEY OF THE SLAVONIAN ISSUE

From 1102 to 1918 Croatia has been in a state union with Hungary. Croatian history and law are consequently a part of Hungarian state and law history and, of course, vice versa. Considering that almost a century has passed since the end of the Austro-Hungarian Monarchy, we may offer an objective analysis of Croatian and Hungarian relations, devoid of political and emotional tones. The question of the political and legal status of Slavonia is definitely one of the most controversial issues of Croatian and Hungarian historiography. Namely, after the Turkish incursion the center of the Croatian state was relocated to the territory between the rivers Drava and Sava, which began to be called Croatia instead of its earlier name Slavonia, while the name Slavonia began to pertain to the area of the Srijem, Virovitica and Požega Counties, which were restored by Empress Maria Theresa in 1745 and placed under the authority of the Croatian Parliament and Viceroy (*Ban*). The Hungarians fiercely opposed this, considering the three Slavonian counties as their historical territory, and called this region "Lower Slavonia" ("*Alsó-Szlavónia*"), as opposed to "Upper Slavonija" (i. e. Croatia). Legal article No. 1751:XXIII lays down that "*Counties of Srijem, Virovitica and Požega shall be invited to the sessions of the Hungarian Parliament and have the right to vote, and otherwise they shall remain under the jurisdiction of the Croatian Viceroy and the Hungarian crown*". This act temporarily solved the problem of Slavonia's legal status, but it once again came into focus during the public-legal dispute between 1790 and 1848. This dispute ended in an armed conflict in 1848, since the interests of the Hungarians, who were resolved to form a unified state that would include Croatia as well, clashed with the interests of the Croats, who strove to establish their own national state. After 1848 both states were subjected to an absolutistic regime, which was an additional reason to speed up the conclusion of the Croatian-Hungarian Compromise, which occurred in 1868 (Legal Article I of the Croatian Sabor and Legal Article XXX of the Hungarian Parliament). The Agreement stipulated that Hungary on one hand and Croatia, Slavonia and Dalmatia on the other formed a state union; their king was crowned with a single crown and in a single coronation act with a joint coronation charter issued about this event in two original copies in Croatian and Hungarian language. The Triune Kingdom was defined as "a political nation with a separate territory that has got its own legislation and government in its internal affairs". Hungary recognized "Lower Slavonija" as a part of Croatia and thus the problem of Slavonia's status was finally solved. As far as the territorial issue is concerned, the status of Rijeka remained unsolved, and Dalmatia was formally and legally a constituent part of the Hungarian and Croatian state union, but in fact it was a territory under Vienna's control. After the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, in the newly formed Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes Slavonia lost its distinctiveness and remained mainly just a native land's name.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Croatian-Hungarian state union, „Croatian question”, Slavonia, „Lower Slavonia”, Triune Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia, Croatian and Hungarian royal councils, Croatian-Hungarian Compromise (1868).